

Magdalena Fiternicka-Gorzko
Uniwersytet Szczeciński

Recenzja

Łukasiuk Magdalena, Jewdokimow Marcin (2012) *Niedom. Socjologiczna monografia mieszkań migracyjnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak

Magdalena Fiternicka-Gorzko, dr, pracownik Instytutu Socjologii Uniwersytetu Szczecińskiego. Należy do Rady Naukowej „Przeglądu Socjologii Jakościowej” oraz Sekcji Socjologii Jakościowej i Symbolicznego Interakcjonizmu Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Autorka m.in. książki *Miasta model literyczny. Obraz rzeczywistości lokalnej w prasie z lat 1946–1985*. Główne obszary jej zainteresowań badawczych to: socjologia jakościowa, metoda biograficzna, oral history.

Dane adresowe autorki:

Instytut Socjologii
Uniwersytetu Szczecińskiego
ul. Krakowska 71-79
71-017 Szczecin
e-mail: mgorzko@wp.pl

Jednym z założeń leżących u podłoża badań, których wyniki przedstawili w swojej książce Magdalena Łukasiuk i Marcin Jewdokimow, jest teza Arjuna Appaduraia, że zjawiska migracyjne stanowią „poligon zmiany kulturowej” i pozwalają dostrzec oraz zanalizować zjawiska i procesy stanowiące symptomy zapowiadające taką zmianę, słabo uchwytnie w innych obszarach życia społecznego (s. 96) (wszystkie odwołania odnoszą się do recenzowanej pracy – przyp. aut.).

Przedmiotem analiz autorów jest mieszkanie migracyjne – „zazwyczaj wynajmowane, zamieszkiwane przez kilkoro niespokrewnionych ze sobą lokatorów” (s. 7), przy czym ich uwagę przyciągają wyłącznie formy zamieszkiwania osób z wyższym wykształceniem w wieku od dwudziestu kilku do trzydziestu kilku lat, przyjeżdżających do Warszawy (część danych pozyskana została w Dublinie, ale – jak stwier-

dają autorzy – raczej przy okazji innych badań). Można domniemywać, że we wskazanej kategorii osób Łukasiuk i Jewdokimow dopatrują się forpoczty zmiany kulturowej. Specyfika tej formy zamieszkiwania, wykształcona przez wskazaną kategorię osób, różni się zdecydowanie od wspólnego zamieszkiwania „ekip budowlanych czy rolnych pracowników sezonowych” (s. 8). Owej formy nie daje się też sprowadzić do żadnej z typowych formacji mieszkaniowych – wspólnoty ekonomiczno-cielesnej, charakteryzującej rodzinę, komun mieszkaniowych, stancji, ale także „mieszkaniowych struktur hybrydowych łączących cechy domu z cechami właściwymi instytucjom” (s. 8), do których autorzy zaliczają hotele robotnicze, bursy, koszary.

Całości przedsięwzięcia autorów przyświecają intencje teoretyczne, nie sprowadza się ono zatem, nawet w drobiazgowych niekiedy analizach, do opisowego (wielokrotnego) studium przypadku.

Wywód zaprezentowany w książce koncentruje się wokół dwóch idei: domu („monolit spasowanych znaczeń”, s. 11), którą autorzy analizują, aby unieemożliwić jej bezrefleksyjne zastosowanie w charakterze kategorii analitycznej oraz efektywnego pojęcia „niedomu”, które „w magiczny sposób poukładało rozproszone [we wcześniej podejmowanych analizach zjawiska – przyp. aut.] wątki” (s. 10).

Pierwsza część pracy poświęcona jest rekonstrukcji ukształtowania się idei domu w kulturze europejskiej i powiązania z nią określonego zespołu konotacji (nacechowanie intymnością; rodzinność; określony podział ról społecznych; prywatność; komfort; higiena, czyli zdrowie i czystość; funkcjonalna fragmentacja przestrzeni). Autorzy dokonują także interesującego omówienia (bez pretensji do wyczerpania tematu) prac poświęconych mieszkaniom migrantów wewnętrznych w socjologii polskiej od końca XIX wieku do czasów współczesnych, pokazując uwikłanie

badaczy w ideę domu, która stanowiła *explicite* lub *implicite* ich punkt odniesienia.

Od tej kategorii należy dokonać, by tak rzec, swego rodzaju teoretycznego *epoché*, choć nie całkiem, bo jak się okaże, pojęcie niedomu czerpie z niej określone treści. Kluczowa kategoria niedomu nie jest w świetle założeń autorów „prostą antytezą domu”. Jest „konglomeratem”, który zawiera elementy zaczerpnięte wprost z idei domu, elementy „przeniesione i odwrócone bądź zredefiniowane” wraz z elementami przyjętymi z innych zasobów znaczeń (s. 97).

Przedmiotowym odniesieniem omawianej kategorii jest, jak piszą Łukasiuk i Jewdokimow, konkretne mieszkanie w bloku lub kamienicy (choć analizują też przypadek, gdy przekształceniu w niedom ulega dom jednorodzinny z należącym do niego ogródkiem). Za pośrednictwem zamysłu i projektu architekta w przestrzeń tę i jej organizację wpisana jest idea domu. Zgodnie z inspiracjami socjologii architektury, na które powołują się autorzy, ten uprzedmiotowiony element dyskursu jest aktywnym graczem wywierającym wpływ na lokatorów i emitującym określone komunikaty. Drugim kanałem, za pośrednictwem którego idea domu oddziałuje na praktyki zamieszkiwania w mieszkaniu migracyjnym, jest dyskurs domu (domowości) „mocno wpisany w wyobrażenia lokatorów” – zatem łatwo dostępny, znaturalizowany i niemal przezroczysty zasób (s. 99).

Na powyższy dyskurs nakłada się, jak argumentują autorzy, „sfera znaczeń”, wynikająca z definiowania swojego zamieszkiwania „czy ogólnej – życiowej sytuacji”. Definicja ta budowana jest z „elementów różnej proveniencji”. Tworząca się idea mieszkania migracyjnego jest wynikiem „uniemiejscowienia” (s. 100). Chodzi tu najprawdopodobniej, choć Łukasiuk i Jewdokimow bliżej tego w tym miejscu nie wyjaśniają, o „przeprowadzanie” miejsca do statusu „nie-miejsca” (różne koncepcje „nie-miejsca” –

Michela de Certeau, Marca Augé, Michela Foucaulta – zostały wcześniej przez nich przeanalizowane) poprzez zmianę kontekstu obcowania z nim lub/i dołączanie „dodatkowych, odrębnych dyskursów w poukładane, zagospodarowane znaczeniowo i do tychczas jednoznaczne miejsce” (s. 94). W efekcie stałego redefiniowania przestrzeni niedomu (także za pośrednictwem ciała, ujętego fenomenologicznie w kategoriach Maurice’a Merleau-Ponty’ego) staje się ona „niestała, płynna, utymczasowiona” (s. 100).

Kolejne właściwości tak zdefiniowanej kategorii to defragmentacja przestrzeni (w odróżnieniu od „totalnego” obejmowania przez rodzinę przestrzeni domu) oraz niemożliwość pełnego przyswojenia przestrzeni przez jej „wcielenie” (w rozumieniu Jeana-Claude’a Kaufmanna), wgranie w ciało. Nie może mieć miejsca adaptacja czy asymilacja, lecz jedynie zainstalowanie w przestrzeni niedomu – piszą autorzy, czerpiąc kategorie z analiz zjawiska migracji. Implikuje to tymczasowość i przechodniość. Zamiast wcielania, jako istotny mechanizm zamieszkiwania, pojawia się refleksyjność. Ale niektóre elementy przestrzeni mogą być interioryzowane głębiej, oznaczane „wehikułami osuwającymi” – garstką osobistych rzeczy przyniesionych przez migranta (s. 102). W efekcie przestrzeń niedomu nie jest w stanie uzyskać tożsamościowego waloru definiującego *self* mieszkańców, z drugiej jednak strony przyczyniać się to może do budowy poczucia wolności i niezwiązania.

W określonym sensie niedom jest niczyj. W jego struktury wpisane są także możliwości przepływów: ludzi, dóbr, usług – w tym sensie ma otwarty charakter. To pozwala stać mu się elementem rozleglejszej sieci wsparcia.

Rezultatem analiz teoretycznych jest szereg sugestywnych pojęć. W tym kontekście może się pojawić pytanie o to, jak są one ze sobą teoretycznie powiązane – czyli kwestia integracji teoretycznej. Chodzi

rzecz jasna o problem ujęcia badanego zjawiska. Czy któryś z wyróżnionych procesów jest podstawowy? Czy któreś z powiązanych ze sobą pojęć oznacza jakiś zasadniczy mechanizm wytwarzania niedomu? Które (jeśli jakieś) są pochodne względem innych? A może poszukiwanie jednego (dwóch lub trzech) warunków/mechanizmów jest rodzajem modernistycznej naiwności poznawczej? Na podobnego typu pytania jest raczej trudno uzyskać jednoznaczną odpowiedź w tekście.

Po dokonaniu analiz teoretycznych, niejako oczyściwszy w ten sposób przedpole prezentacji własnego materiału empirycznego, autorzy dostarczają ilustracji różnych aspektów naczelnej kategorii niedomu i solidnej dawki danych (także fotografii). Drobna usterką tej prezentacji jest incydentalnie pojawiające się wykorzystanie tych samych porcji danych do ilustracji różnych kwestii teoretycznych – nawet sugestywność przytaczanych danych nie równoważy nieznośnego (i w tym przypadku raczej niesłusznego) podejrzenia o skąpość bazy empirycznej.

Frapująca jest próba ukazania mechanizmu działania niedomu w kategoriach teorii sieci wsparcia społecznego. Autorzy posiłkują się w tym kontekście metaforą giełdy – obszaru wymiany dóbr, świadczeń i informacji. U podłoża tego mechanizmu leży swego rodzaju niekompletność uniemożliwiająca „zamknięcie” niedomu – niekompletność zarówno wyposażenia materialnego, jak i brak wyspecjalizowania wśród lokatorów ról typu rodzinnego (*notabene* w teoretycznej analizie aspektów niedomu rola tego typu czynników nie jest wprost brana pod uwagę). W warunkach braku instytucjonalnego wsparcia wewnętrznych migracji samorzutnie wytwarza się pozioma struktura wsparcia. Przedmiotem analizy są różne rodzaje wsparcia: materialnego, logistycznego, informacyjnego, instrumentalnego, emocjonalnego. Mieszkanie migracyjne prezentuje się w efekcie jako specyficzny „wehikuł wsparcia”.

Jeden z rozdziałów recenzowanej książki poświęcony jest badaniu powiązań pomiędzy przestrzenią mieszkalną a fenomenologicznie rozumianymi ciałami lokatorów. Uwaga autorów skupia się na defragmentacji przestrzeni oraz płytkości i nietrwałości schematów operacyjnych wypracowywanych przez mieszkańców, czyli słabości „wcielenia”. Tu Łukasiuk i Jewdokimow zderzają się z trudnym problemem metodologicznym – w badaniu „mechanizmów cielesno-przestrzennych” oraz działań nawykowych wywiady mają ograniczoną (ale nie zerową!) przydatność jako źródło danych – interesujące badacza fenomeny są zazwyczaj ulokowane na poziomie wymykającym się refleksji informatorów. Z pomocą przychodzi obserwacja i dokumentacja fotograficzna, przy czym ta ostatnia uchwytuje raczej przestrzenne efekty nawykowych (i nienawykowych) działań, wyrażające się w aranżacji przedmiotów. Dlatego duża część analiz zawartych w tym rozdziale dotyczy, jakby powiedział Erving Goffman, wytwarzania „rezerwatów” i ich materialnych „znaczników”. Można przypuszczać, że w sukurs autorom, choć tego źródła danych nie wskazują wyraźnie, przychodzą wspomniane przez nich ich osobiste doświadczenia w charakterze lokatorów mieszkań migracyjnych.

W kolejnym rozdziale autorzy analizują praktyki współmieszkania, rozumiejąc przez nie wcielenie, a jednocześnie zapośredniczone przez przedmioty, obszary ludzkiej aktywności, które organizuje podzielane rozumienie praktyczne (s. 165). W szczególności przedmiotem uwagi są wzory gospodarowania rozpięte pomiędzy skrajnymi typami „mieszkania-

hotelu” i „współmieszkania” oraz praktyki neutralizacji płci. Ta ostatnia kwestia została ujęta dość skrótowo i deklaratywnie – czytelnik raczej nie uzyska wglądu w ewentualne mechanizmy neutralizowania. Tutaj materiał empiryczny stanowią głównie wywiady.

Ostatni rozdział stanowi próbę zbadania związków pomiędzy *self* mieszkańców a użytkowanym przez nich mieszkaniem migracyjnym. Analizy dotyczą zarówno wysiłków „udomawiania” przestrzeni, ale także procesu określanego sugestywnym terminem „samoodomowiania się domownika”, w rezultacie którego zdystansowanie się od miejsc zamieszkania staje się podstawą konstruowania tożsamości. Pracę kończą dość skrótowe uwagi dotyczące miejsca i roli przestrzeni wirtualnej i nowych mediów, i ich konsekwencji dla konstruowania tożsamości i jednocześnie niedomu.

Dane analizowane są z zastosowaniem kategorii wpływających z różnych podejść teoretycznych, których przydatność jest konfrontowana z pozyskanym materiałem empirycznym. Autorzy świadomie opowiadają się za „eklektyzmem teoretycznym” – doborem w trakcie analizy pojęć umożliwiających uchwycenie istotnych aspektów zjawisk będących przedmiotem uwagi i jednocześnie „dobrze współgrających z charakterem niedomu w ogóle” (s. 14).

Jeśliby pokusić się o jakąś całościową ocenę pracy Łukasiuk i Jewdokimowa, to można powiedzieć, że udało im się napisać inspirującą książkę.

Cytowanie

Fiternicka-Gorzko Magdalena (2012) *Recenzja książki Łukasiuk Magdalena, Jewdokimow Marcin (2012) Niedom. Socjologiczna monografia mieszkań migracyjnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 8, nr 3, s. 98–101 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <<http://www.przegladsocjologii-jakosciowej.org>>.